

A toldalékok fajtái

Bevezető gondolatok

A magyar nyelv egyik legszembetűnőbb jellegzetessége az, hogy igen hosszú és tagolt szóalakokkal is találkozhatunk. A szóalakok összetettségéért nagyrészt a toldalékok felelősek, amelyek rendkívül sokféle funkciót töltenek be.

A tétel kifejtése

A magyar szóalak két részre bontható: **szótőre** és **toldalékra**. A **morfémák** (a legkisebb jelentéssel bíró nyelvi elemek) e két típusa közül az elsőben szabad, kötött és félszabad morfémák egyaránt találhatóak, a toldalékok azonban egyöntetűen **kötött morfémák** (vagyis önmagukban soha nem képeznek szóalapot, kizárólag más morfémákkal kapcsolódva).

A toldalékok – a szótövekhez hasonlóan – lehetnek **egyalakúak** vagy **többalakúak**. Egyalakú toldalék például a *háromig* alak utolsó morfémája (-ig), míg az *ablakban* ~ *ereszben*, a *latolgat* ~ *tereget* vagy a *folyóhoz* ~ *tengerhez* ~ *öbölhöz* alakcsoportok a többalakú toldalékokra példák (-ban/-ben; -gat/-get; -hoz/-hez/-höz). A toldalékok többalakúságát egy magánhangzótörvény, az **illeszkedés** okozza: a többalakú toldalék ugyanis a szótő hangrendjéhez illeszkedik, és lesz mély (-ban) vagy magas (-ben) hangrendű; esetenként még az ajakkerekítés is szerepet játszik (-höz, -ön stb.).

Funkcióját tekintve a toldalék háromféle lehet: **képző**, **jel** vagy **rag**. A felsorolás egyúttal **sorrendet** is jelöl, hiszen a szóalak tipikus potenciális toldalékolhatósága a képző-jel-rag egymásutániságot mutatja (noha vannak kivételek – a *nagybani piac* jelzős szerkezet első tagjának morfémászerkezete: szótő-**rag**-képző).

A képző az egyik leggyakoribb belső szóalkotásmód, a szóképzés főszereplője. A képző **közvetlenül a(z) abszolút: nagyság** vagy relatív: *nagyságos*) **szótőhöz járul**, és **megváltoztatja annak jelentését**. A jelentésváltozás lehet kis volumenű (a *mos* ~ *mosat* alakpár második tagjában a az -at képző a műveltető igenem kifejezőeszköze), de gyakran **megváltoztatja a szófajt** is: *mos* (ige) ~ *mosás* (főnév); *ered* (ige) ~ *eredet* (főnév) ~ *eredeti* (melléknév) ~ *eredetiség* (főnév). A képzőknek számos fajtáját ismerjük, elnevezésükben is nagy a változatosság (például *aránytalan* – fosztóképző; *maradhat* – ható képző; *Erzsike* – kicsinyítő képző; *Karnyóné* – feleségnévképző); a szerint azonban, hogy milyen szófajú szót hoznak létre, három típust különböztethetünk meg: az **igeképzőt** (*kacsa* ~ *kacsázik*), a **névszóképzőt** (*Babits* ~ *babitsos*) és az **igenévképzőt** (*lesz* ~ *leendő*). A képző **után** állhat képző, jel vagy rag.

A jel különféle **járulékos jelentéseket** tud kifejezni, és jellemző az adott szófajra. Az ige például kétfajta jelet képes felvenni: **idő- és módjelet** (*befejeztem* – a múlt idő jele; *befejezném* – a feltételes mód jele; *fejezzem be* – a felszólító mód -j jele, ami itt teljesen hasonul a szótő utolsó fonémájához, a z-hez.). A főnév felveheti a **többes szám jelét** (*rozsomák* ~ *rozsomákok*), a **birtokos személyjelet** (*rozsomákom*), melléknév pedig a **fokjelet** (*morcos* ~ *morcosabb*) és a **kijelölő jelet** (a *morcosabbik*). A jel a szótőhöz, képzőhöz vagy jelhez kapcsolódik, és utána állhat jel vagy rag.

A jel és a rag megkülönböztetését nem minden nyelvtan tartja indokoltnak; ahol külön kategóriaként veszik fel, ott többek között úgy érvelnek, hogy a **rag** (a jellel ellentétben) **szóalakzáró morféma**, vagyis nem követheti más toldalék. A rag funkciója, hogy a szót **beleilleszse a mondatba**. Az igét a **személyrag** segítségével **egyeztetjük** az alannyal és a tárggyal (*írok egy levelet* ~ *írom a levelet*: az első esetben az egyes szám első személyű, alanyi – vagy általános – ragozású igealakot a szintén E/1 alannyal és a határozatlan tárggyal egyeztetjük, míg a második esetben az E/1, tárgyas – vagy határozott – ragozású alakot a szintén E/1 alannyal és a határozott tárggyal egyeztetjük); a névszókat és névmásokat **tárgy-, jelző- vagy határozószerepbe** emelhetjük (*levelet*, *levélben*, *levélnek* a széle).

Végül érdekességgént jegyezzük meg, hogy a képzők körében sem ismeretlen az **azonos alakúság** (homonímia) és az **azonos jelentés** (szinonímia) jelentéstani kategóriái. Az előbbire a -t morféma lehet szemléletes példa, hiszen szerepelhet képzőként (*fél* ~ *félti az életét*), a múlt idő jeleként (*félt elindulni*)

vagy tárgyragként (*életél*). Szinonim képzőknek tekinthetjük például a *-z*, a *-l*, hiszen hasonló jelentésváltozást okoznak (*kép ~ képez*; *szám ~ számol*), noha az is látható, hogy vannak olyan szótövek, amelyekhez kapcsolva e két képző különböző jelentéseket hoz létre (*számoz ~ számol*; *szavaz ~ szaval*).

A tétel összegző leírása

A toldalékok olyan kötött morfémák, amelyek a szótőhöz járulnak. Funkciójuk és sorrendiségük alapján megkülönböztetünk képzőket, jeleket és ragokat.